

Cezayir’de Devlet Meşrulaştırması (16. -19 yy) Hamdan Khodja’nın « Aynası »

Tayeb Chenntouf

**Oran Es- Senia Üniversitesi
Cezayir**

Çev. Bahar Bakır

16. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın başında varlığını sürdüren Cezayir’deki devlet meselesi bir sorun oluşturmaya devam etmektedir. 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başında çizilen devlet tasviri büyük oranda yenilense de bu durum 16. yüzyılda Cezayir’in yeniden kuruluşunun koşullarını ve 1830 yılında savaş ile yıkılmasından önce yaklaşık üç yüzyıl süren devamlılığını anlaşılabilir kılmaktadır.

Bu dosyanın unsurları Hamdan bin Osman Hoca’nın “Cezayir’in Naipliğine Tarihsel ve İstatiksel Bakış” adlı kitabının « Ayna » altbaşlığı altında bulunabilmektedir. Kitap, Ekim 1833’te Paris’te Fransızca olarak basılmıştır (1). Trabluslu Hasuna Daghis (2) kitabın Arapça çevirisini üstlenmiş, ancak bu çeviri hiç bulunamamıştır (3).

Yazarı bir Kuluğlu (Türk ve Cezayirli bir ailenin çocuğu) olan Hamdan ben Osman Hoca, Cezayir eşrafından, zengin mülk sahibi, tacir (4) ve Dey kenti dolaylarındandır.

18. yüzyılda yaşamış olan Hamdan ben Osman Hoca, Arapça ve Türkçe’yi bilen bunun yanı sıra Fransızca ve İngilizce’yi de akıcı konuşan bir kişiydi. Türkiye’ye, Tunus’a, İtalya’ya, İngiltere’ye ve Fransa’ya birçok gezide bulunmuştur. Bunun haricinde, H. Hoca ardından karantina hakkında bir eserin dışında, Gazali’nin düşüncelerini içeren elyazması bir kitap da bırakmıştır.

H. Hoca, “Ayna”yla birlikte askeri fetihlere ve Cezayir’in sömürgeleşmesine karşı çıkmak istemiştir. Eserinin ikinci bölümü tamamen savaş ve fetih yöntemlerinin eleştirisi ile 1830–1833 yılları arasında Cezayir şehrinin askeri yönetimini konu almıştır. Bu bölümde özellikle de Clauzel hedeflenmiştir.

Geç basılmış ve polemik içeren bir yapısı olmasına rağmen, eser 16. yüzyıldan 19. yüzyıla çizilen devlet imajını ciddi boyutta yumuşatmak için kaleme alınmıştır.

İbn-i Haldun’un Maghreb’te yeniden keşfedilmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmiş ve devlet hakkında yeni bir düşünce zincirinin oluşmasını sağlamıştır. H. Hoca, hem kendi konumunu, hem de babasının konumunu göz önünde bulundurarak, yönetime katılıp

devlet arkının içine girmiştir. Buna bağlı olarak eserinde, 1883 dönemi devlet analizini ortaya koymuştur.

Eser, 16., 17., 18. yüzyılları kapsayıp Cezayir Ocağı'nın kurulmasından 1830 yılına kadar olan dönemi içerdiğinden yapay olarak nitelendirilmiştir. Ancak, araştırmanın boyutuna bakıldığında, devletin meşrulaştırılması konusunda tektir. Kitap bir bütünlük içinde 16. yüzyıldan 19. yüzyıla Cezayir'i ele almaktadır. H. Hoca yedinci bölümde doğrudan ve açık bir biçimde devletin temelini ve örgütlenmesini ortaya koyarken, dokuzuncu bölümde Dey kentinin işlevini, hkmetini ve farklı geleneklerini, on birinci bölümde ise Türk hükümetinin idari bakımdan okşn anlatmıştır. Bunların haricinde, birçok bilgi ve gözlem, kitabın diğer bölümlerinin yanı sıra Clauzel'in eleştirilerinin bulunduğu kitaba yönelik yazdığı cevapta bulunabilmektedir(5).

O, devletin meşrulaştırılması konusu üzerine eğilmiştir. Bu tezi ortaya koyarken tarihe (olaylara, 16. yüzyıla, devletin yeniden kurulması aşamasına) ve siyasi etiğe (adil ve dürüst yönetim kavramlarına) başvurmuş, ayrıca 18. yüzyıl sonunda yaşanan idari ve kurumsal krizleri göz ardı etmemiştir.

1. 16. Yüzyılda Devletin Yeniden İnaşası: Őiddet ve Meşruluk (6)

Yeni devlet, 16. yüzyılda Akdeniz'de başlayan ayaklanmalar ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından uygulanan politikalar ile iki kat daha meşru bir hale gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yeni kurumların oluşturulması maksadıyla Cezayir'den başlayarak yeni bir siyasi alanı oluşturmak için gerekli olan i desteği sağlamaya ve halkın rızasını almaya olanak tanımıştır (7).

H. Hoca, 16. yüzyılı birçok kez “yıkım ağı” olarak nitelendirmiştir(s.88). O dönemde ayaklanmalar bir taraftan İspanya ve Magrep'i hedef alırken, ikinci aşamada, Osmanlıları ve İspanyolları hedef almıştır. Endülüs'teki Morların (Maures) sınır dışı edilmesi, yüzyılın başında tekrar başlamıştır. Hatta sınırdışı edilen Morlar'dan üç milyonu Cebelitarık Boğazı'nı geçerken boğulmuşlardır (s.88). Geride kalanların kurtarılması için Osmanlı İmparatorluğu Barbaros Hayreddin Paşa'yı yollayarak Endülüslüler'in Bicâye ve Cicol'e (Őiřel) taşınması için gemi tahsis etmiştir.

Barbaros Hayreddin, Hıristiyanlığa karşı İslam dininin savunuculuğunu üstlenmiş bir kişiydi. Kendisi, Cezayir halkı tarafından coşku ve minnet ile karşılanmıştır (s. 94). Bunun

yanı sıra Cezayir halkı ona iktidarı sunmuş ve konaklaması için Kasaba denilen semti uygun görmüşlerdir.

Kuruluş aşamasında, yeni iktidar yeterli mali kaynaklara sahip olmamıştır. Devlete tahsis edilen ganimetler bazen askerlerin maaşını ödemek için yeterli bile olamamıştır. Hatta yüksek rütbeli paşalardan biri asker maaşlarını ödeyebilmek ve fon oluşturmak için savaş cephanelerini satmayı bile göze almıştır. Bununla birlikte, H. Hoca “ bu zor şartlar altında hükümdarlığı kabul edecek bir kişiye bile rastlamanın zor olduğunu” eklemiştir (s.119). Bu zor ve ağır koşullar Sultan’ın bir Paşa’yı hükümdar sıfatıyla o bölgeye göndermeye gerekli gördüğü ana kadar sürmüştür (s.119). Paşa, mahalli dini önderler olan murabıtlara dayanan ve İslam’ın savunucusu olarak tanımlanan dini bir siyaset izlemiştir. Barbaros kardeşler ve onların halefleri murabıtlara saygı duyulmasını, onlara en büyük ve geniş ayrıcalıkların verilmesini sağlamıştır. H. Hoca, bu durumun Türklerin, Arapları ve Berberleri birbirine yakınlaştırmak için kullandıkları araçlardan biri olduğunu söylemiştir (s.96). Diğer taraftan, onlar yasaların öngörmediği hiç birşeyi yapmazken, sadece yasalara göre hareket etmeyi kendilerine görev bilmişlerdir (s.96). Sonuç olarak, Berberiler Türkleri murabıtlar ve kutsal kişiler olarak görmüşler; bundan dolayı onlara gönüllü bir bağlılık ve tam bir güven duymuşlardır(s.96).

Ayrıca, Cezayir şehrine yakın olan Mitica aşireti (Beni Süleyman) vergi toplaması ve itaatlerine şahit olması için Paşa’dan onlara bir Türk külhanbeyi atamasını istemişlerdir. Çünkü Kabiliye’de bir aşiret baş kaldırdığında, diğer aşiretler Türklerle birleşerek ona karşı savaşmışlardır (s.96). Bunun haricinde, iktidarın güvenilirliği ve ılımlılığı öyle bir düzeydeydi ki, birçok yer olmasına rağmen İspanya’dan kaçıp Cezayir’e göç eden birçok Yahudi aile mevcuttu (s.95).

Yeni devlet, Endülüsler’in sermayesinden yararlanmıştı. Onların, iktidarın örgütlenmesine ve medeniyetin ilerlemesine katkıları büyük olmuştur (s.94).

Bir kurumlar tablosu çizmek için, H. Hoca gerek 18. yüzyıldan gerekse seyahatlerinden bazı şekillendirmeler yaparak üç bölümlü bir güç tablosu ortaya koymuştur: Bunlardan birincisi sivil güç, ikincisi adli güç, üçüncüsü ise hükümdardır. Paşa ya da onun temsilcileri ise sonunucu grupta yer almaktadır. Paşa, adli ve yasama ile ilgili karar ve işlemlerin yürütülmesi ile ilgilenmiştir (s.95). Binaların onarımı, mahkemelerin çalışması, işçilerin maaşları, sur, köprü, yol ve orman bakımı gibi işlerin gerçekleştirilmesinin yanı sıra kamu ve idari gelirlerden sorumlu olmuştur. Bunun haricinde, hiçbir din ayrımı gözetmeksizin yoksullara, yaşlılara ve kimsesizlere yardım alanında da görevlendirilmiştir.

Paşa'nın yanında yer alan Divan, 60'a yakın üyeden oluşmaktaydı. Paşa'nın eylemlerini sınamak ve hükümeti kontrol etmek için Divan günlük olarak toplanmaktaydı. H. Hoca, Türklerin ricası üzerine Cezayir halkının, Divan'ın bir parçası olmayı reddettiğini öne sürmüştü; onların vali ile halk arasında bir aracı, hükümet ve danışmanların eylemlerinin denetleyicisi olmak istediklerini söylemiştir (s.109).

Adalet alanında ise iki kadı, iki müftü, biri Maliki Mezhebi ve diğeri Hanefi Mezhebinden oluşan iki mahkeme mevcuttu. Osmanlı İmparatorluğu Hanefi usullerine bağlı olduğundan, Hanefi Mezhebinin üstünlüğü bulunmaktaydı. Mahkemeler suçlara, sivil ve idari işlemlere ilgili davalara bakmıştır. Bunun yanı sıra, mahkemeler hükümdardan bağımsız ve son aşamada yargılama sürecine dâhil olmuştur (s.95).

Tüm bu oluşumun haricinde sivil güç, Belediye Meclisi'ne yardım eden Şeyhü'l-Medine'ye bağlı olmuştur. Sivil güç, güvenlik ve kamu sağlığından sorumlu olmanın yanı sıra çarşının yatırdığı vergilerin kontrolünden de sorumlu olmuştur. Bu dönemde zengin Yahudiler, bireysel güvenlikleri ve diyanetlerini garanti altına almak için özel bir vergi ödemişlerdir. Kanunen, bu vergi servetin üzerinden belirli bir orana göre hesaplanmaktaydı. Bunun yanı sıra vergi toplama alanında kontrol sağlamak için, giriş ve çıkışları kontrol eden bir gümrük oluşturulmuştur. Gerek Cezayir Ocağı'ndan gerek Avrupalılardan tüm değiş-tokuşlar için %5'lik bir vergi oranı uygulanmıştır (s.95).

2. Yönetim İlkesi: Adalet ve Hak

H. Hoca ikinci aşamada, ortaya koyduğu tezi yönetim ilkesi ile kanıtlamaya çalışmıştır. Devlet idaresinin tamamen adalet ve hak anlayışına dayandırmıştır. Avrupalı devletlerle kıyaslandığında, Cezayir'deki devlet anlayışının farklı bir doğası olmadığını, bunların hepsinin evrensel bir ahlak anlayışına yanıt verdiğini belirtmiştir.

H. Hoca Cezayir Devleti, siyasi düşünceler ve Avrupalı devletler hakkındaki geniş bilgi birikiminden dolayı devletle ilgili değişik değerlendirmelere meydan okumuştur. Bunu yaparken de ailevi bağları ile Hasan Bey'in yanındaki ve Konstantine Beyliği'ndeki rolünü ön plana çıkarmıştır. H. Hoca'nın bu konumu, onun kurumların içyapısını tanımasına olanak sağlamıştır. Hukuk profesörü olan babası, Bey'in başkâtibi olarak tüm işlerini yerine getiren bir kişi olmuştur. H. Hoca, babasının yanında Türklerin yönetim ilkelerini öğrenmiştir. Ayrıca, ölümüne kadar babasının ona devrettiği kürsüyü üstlenmiştir.

H. Hoca da, babası gibi yönetim kademesinde görev almıştır. Resmi olarak memur olmasa da, Hassan Bey'in danışmanı olarak görev yapmıştır. Ahmet Konstantine Bey'in

damadı olan Hoca, ticari ilişkiler konusunda kendisinden ders almıştır. Ahmet Konstantine Bey etkili, bir aile olan Konstantinois'in başında olan Ben Gana'nın arkadaşıdır.

Tüm bu nedenlerden ötürü, H. Hoca kendisini yönetici oligarşisine ait biri olarak görmüş, "ben, Türk hükümetinin görevlisiyim" diye yazmıştır. Bununla birlikte, Cezayir şehrini ve ülkeyi yakinen tanınmasının, gerçeğe dayanan ve sadık bir tablo çizmesini engellemediğini de vurgulamıştır (s.38).

Siyasi ve ticari etkinliklerinden ötürü H. Hoca özellikle İngiltere, İtalya ve Fransa olmak üzere birçok Avrupa ülkesine gezi yapmıştır. H. Hoca Cezayir'in en büyük müzakerecisi olmuş, İngilizce ve Fransızcasını bu nedenle çok iyi kullanmıştır. Bu bağlamda Hassouna Daghiz tarafından Arapça'ya çevrilen Vattel insan hakları anlaşması hakkında çalışmalar yapmıştır (9). "Ayna", Benjamin Constant'ın bir düşüncesi ile başlamaktadır: "Eğer tiranlığı bencilik yenmişse, onun bildiği tek şey tiranların ganimetlerini paylaşmaktır."

H. Hoca'ya göre, Avrupalı eserler yönetim ilkesi hakkında sadece belirsiz kavramlar içermekteydi. Bu eserlerin yazarlarının 1830 öncesi dönemle ilgili bilgilerinin muhtemelen çok sınırlı ve sadece ülkenin kıyı kesimi ile ilgili olduğunu savunmuştur. Ona göre bu eserlerin yazarları sadece birkaç kere iç kısımlara geçmiş ya da bu yerleri başka bir yere giderken ayaküstü görmüşlerdir (s. 75). Dolayısıyla onların istatistikî ve topografik bilgilerine şüpheyle yaklaşılması gerektiğini söylemiştir.

Asıl olarak, adalet ve hak Cezayir'deki yönetim ilkesidir. Bu iki kavram zaten 16. yüzyılda Paşalar tarafından izlenen siyaseti belirginleştirmek için kullanılmıştır. 18. yüzyılın sonuna kadar bu ilke, Cezayir tarihinde var olmuştur.

Paşa ve onun temsilcileri hoşgörü ve bağışlayıcılığın bir örneği olmuş ve iyi yönetimin gerçekleşmesi için uğraşmışlardır (s.110). H. Hoca bu durumu daha iyi anlatmak için "Onlar çocukların gözünde bir aile babası gibi olmuşlardır" benzetmesini yapmıştır (s.114). Adalet ve hak, iktidara büyük ve sürekli bir inanç vermiştir. Bu iki ilke, Berberlerin üzerinde güç ve şiddetten daha güzel bir etki bırakmıştır (s. 97). Ayrıca H. Hoca, "Paşa ve Beylerin iktidarı bu şekilde üç yüzyıl kadar sürmüştür" diye eklemiştir (s.110).

Devletlerin esinlendiği tek şey evrensel ahlaka itaat etmektir. H. Hoca halklar arası varolan önyargıları kesin bir şekilde eleştirmiş ve Cezayir ile Avrupa mevzuatlarının tam anlamıyla olmasa da en azından belli bir ölçüde uzlaştırılmasını önermiştir.

İbn-i Haldun, "toplumun çekirdeği, uyulması için kurallar yaratır" diyerek H. Hoca'nın görüşlerine yakın bir çizgide olduğunu göstermiştir. Bu duruma paralel olarak, ihtiyaçlar da birbiri ardına artmaya başlamıştır: Başta, devletlerin ve çeşitli meslek gruplarının, sonra hükümetin ve yöneticilerin (s.237). Dolayısıyla, iktidarın şeklinin (kral,

sultan, vali) ikincil olduğunu ama asıl önemli olanın iktidarın idaresi ve örnek teşkil etmesidir. “Eğer iktidara herhangi bir alternatif olmaz ise, bu durum tüm halkın moralini bozar”.

H. Hoca'ya göre “Gerçek medeniyet, evrensel ahlakı takip etmelidir; bu, yanlışın ve zayıfın karşısında doğru olmak, tek bir aile oluşturan insanlığın iyiliğine katkıda bulunmak demektir”(s.40). İnsani tutkular, yöneticileri halkın sitemlerinin ya da komşularının övgülerinin nedenini öğrenmeye zorlar ki, bu durum milletlerin ya büyüklüğünün ya da çöktüğünün bir işaretidir (s. 40–41).

Tüm bunların dışında H. Hoca, Avrupa'daki özgürlük anlayışına hayranlığını da dile getirmiştir: “Avrupa'da yaşadım, medeniyetin meyvesinden tattım” demiştir. Her halkın en iyi kanunlara ve göreneklere sahip olduğunu düşünmesinden ötürü onlara acıdığından söz etmiştir. Ona göre bu komik iddia, milletler arasında tahkiri beslemektedir (s.40).

H. Hoca, “Avrupa'nın özgürlük ilkeleri bizim yürütme anlayışımızın temel ilkeleri ile benzerlik göstermektedir” demiştir (s.112). Ona göre, farklılıklar ise sadece uygulamada kendini göstermiştir. Uzlaşma noktası ise şu ilkeye dayanmaktadır: “Yüzyıl ve insanların ihtiyaçları yasalar tarafından beklenmedik durumlar yaratmaktadır; bu yüzden yasa koyucu bu ihtiyacı ayarlamak zorundadır ve bilgeliği doğrultusunda bu yasaların her zaman uygulanmasını sağlamalıdır” (s. 112–113).

3. Devletsel Kriz (1791–1818)

H. Hoca 18. yüzyıl sonunda yaşanan devletsel krizi, adalet ve hak eksikliğine dayandırmıştır. Bu durum, Hasan Paşa'nın 1818'de tahta çıkarak, Bourmont Mareşalinin 1830 yılında sürgüne gitmeye zorlanması ile son bulmuştur. O hem bu krizin tanığı olmuş; hem de kriz mekanizmalarını ve sonuçlarını değerlendirirken herhangi bir yanıltmaya gitmemiştir. Milisin askere çağrılması konusunda yapılan değişiklikler, Dayılar ve Bey'lerin Oran ve Konstantine gibi iki Beylikte başkaldırı ve siyasi istikrarsızlıkları provoke eden haraç ve kötüye kullanma sürecini de başlatmıştır.

Hasan 1818'de iktidara geldiğinde, “hükümeti içinden çıkılamayacak bir karmaşa içinde bulmuştur” (s. 151). Bu tarihten itibaren Türkler ve Kuloğulları ve Türkler ile halk arasında olan kopukluk iyice artmıştır.

H. Hoca 1791'den itibaren eski Türkler ve yenileri karşı karşıya getirmiştir. Yeniçeriler çok dürüst ve silâh altına alınmak için tavsiye edilmişler. Fakat yenilerin üyelikleri hiçbir ölçüte uymamıştır. Aralarından bazıları, ıslah edilmiş ya da mahkûmiyet bile

almıştır (s. 129). Bunun dışında Yahudiler ve Yunanlılar milise girmek için sünnet bile olmuşlardır.

Bu tip uygulamalar sürerken, rüşvetin ve suçun her çeşidinin yanı sıra kaprisleri doğrultusunda Devlet başkanlarını devirmek ve isyan çıkarmak sıradan olmuştur (s. 129). Mustafa Dayı, bu durumun ilk kurbanı olmuştur. Önceden, Dayı Divan tarafından seçilir, ya Vekilülharç ya da Hazneci olmuştur. H. Hoca onu birçok nedenden ötürü Devlet başkanı ya da hükümdar olarak tanımlarken, hükümdarlığın veraset ile geçmeyeceğini de belirtmiştir (s. 110). Bunun yanı sıra, Cezayir’de, kişiye özgü haklar çocuklara aktarılmazdı. Dolayısıyla, H. Hoca Dayı’nın sadece Başkan olduğunu, Cezayir hükümetinin Cumhuriyet ilkeleri üzerine kurulduğunu söylemiştir (s. 110).

Üç yıllık hükümdarlık döneminden sonra, Dayı, milisin düzenlediği bir komplo ile devrilmiştir. Yeni Dayı olan Ali Hoca, yönetime gelir gelmez boğulmuş ve yerine Hacı Ali Paşa getirilmiştir. Ali Hoca banyodayken öldürülmüş ve önceden ağası olan Omarin yerine geçen Hazneci Hacı Muhammed Paşa’ya yerini bırakmıştır. 6 ay hükümdar kalan Ali, 1816 yılında Lord Exmouth’un Cezayir bombalamasından yararlanmıştır. Ali’nin ölümüyle Divan, 1818 yılında Hasan’ı seçmek için toplanmıştır.

Divan’ın ortadan kalkmasıyla, Dayı ve Paşaların görevlerindeki istikrarsızlık artmıştır. H. Hoca’ya göre ülkenin tanınmışlarının fikirleri daha az dinlenir ve sorulur olmuştur. Ona göre, tüm yetki ve gücün Paşaların ellerine bırakılmasıyla, Türkler büyük bir hata yapmışlardır. Çünkü Paşaların eylemlerini kontrol etmek ve hükümete fikirleriyle yardım etmek amacıyla kurulan Divan, güçsüz ve yetkisiz kalmış, adeta bir hiç olarak görülmüştür (s. 133). Eski Divanı yeniden kurmak gibi niyetin olmamasından ötürü, önemli işlerle ilgili karar almak, deneyim ve eskilerin ışığını yansıtan öğütlerinden yararlanılmak için o Hasan Paşa’ya yaklaşılmıştır (151).

Bu değişiklik aynı zamanda vilayetlerden Beylerin askere alınmasına da etki etmiştir. Önceden, Beyler nadiren görevden alınır, bu da sadece paşa ve dayıların büyük servet elde etmek için büyük değişiklikler yaptırıldıklarında ya da halkı ile Türk hükümetini sınırlendirdiklerinde olan bir durum imiş (s.122). Ahmet Paşa, Beylerin mallarına ve zenginliklerine el koymak için hepsini kılıçtan geçirmiş (s.130) ve adaylar onun ailesine başvurarak para vaadinde bulunmuştur.

H. Hoca, çok fazla parası olan Mustafa’nın bu şekilde görevi elde ettiğine örnek vermiştir. Vilayeti tanımayan, eşrafla ne bir ilişkisi, ne de işbirliği olan Mustafa’nın tek isteğinin ganimetleri hamisine yollamak için halkı soymak olduğunu belirtmiştir (s.146). H. Hoca, hiçbir detay vermeden, Kostantine’de de böyle olduğunu belirtmiştir.

O dönemde, suistimal ve rüşvet Beyliklerde olduğu gibi Cezayir’de de artmıştır. İktidarlarının uzun sürmeyeceği korkusunda olan yeni Beyler halkın zayıf düşmesine neden olarak sadece hazinelerini genişletmekle meşgul olmuşlardır(143). Hacı Ali Paşa’nın tahta çıktığı dönemde, Konstantin’in vilayeti yoksulluk sınırına dayanmış ve ülke neredeyse bitik bir hale gelmiştir (148).

Keyfi halde işleyen sistem, halkı yeni bir başkaldırı hareketine zorlamıştır (s.143). Konstantine Beyliği’nde, başkaldırı, Bicâye’de ve dağlarda karargâh kuran Bin Ariş tarafından yönetilmiştir. Vehran’daki ise, Derkâvîler’in dini tarikatları tarafından yönlendirilmiştir. İsyancılar Muasker’i (Mascara) işgal etmiş, ardından Oran şehrini hedef seçmişlerdir. Mustafa’nın yerine başka bir Bey önerilmiştir. Uzun tartışmalardan sonra, ayaklanmanın başladığı sırada iktidarı ele geçirmiştir (s.147).

H. Hoca eserini hiç şüphesiz bu duruma ve Fransız birliklerinin Cezayir yakınlarına çıkartma yapması ile gerçekleşen konjonktüre borçludur. Geliştirdiği argümantasyonlar fetihe ve Cezayir şehrinin ilk yönetim yasalarına ters düşmektedir. Zaten onun amacı tam da budur. H. Hoca’nınkine tamamen zıt düşen devlet ve Cezayir naipliği imajı Mareşal Clauzel’in arkadaşları tarafından yazılmış ve yayımlanmıştır(10).

Fethe yönelik polemiği ve düşmanlığı haricinde, H. Hoca’nın bu eseri nesnelidir ve 16. yüzyıldan 19. yüzyıla Cezayir’in devlet meşrulaştırılmasını konu almaktadır. Eserin katkısı ise çok daha büyüktür. H. Hoca devletin adaleti ve hakkı gibi iki kavramı ortaya çıkarmıştır. Bu iki kavram siyasi düşünce tarihinin eski iki kavramıdır. Bu iki kavram 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Cezayir devletinin idaresinde de mevcut olmuştur. H. Hoca, aynı zamanda, devletin ve halkın söylem mekanizmalarını betimlemiştir. Ülke hakkındaki bilgisi, uzlaşma ilişkileri, bölgesel ve yerel eşrafla ittifakları devletin yönetilmesinde ve bekasında en temel öğeler olmuştur. Çünkü sadece bu iki alandaki kopukluk devleti krize ve çöküşe sürüklemiştir. Eser 18. yüzyılın sonundan kalmış ve H. Hoca’ya göre yapısal bir karaktere sahip olmamıştır.

Dipnotlar

1-Imprimerie Goetschy s. 446. Eser, Paris Ulusal Kütüphanesi'ne mikrofilm formatında bulunabilir. 1985 yılında Paris'te Sinbad basımevi tarafından basılmıştır. Dipnotlar bu baskıya göndermedir.

2-La couverture porte, en effet, les initiales H.D.

3- M.L. Zoubeyri tarafından Fransızcadan Arapçaya çevirisi yayımlanmıştır.(Cezayir, SNED, 1982)

4- Constanine'deki Ahmed Bey'in yardımcısıdır. H. Khodja'nın biyografisi ve faaliyetleri için G.Yver'i,n eserinden yararlanılabilir. Le Beylick de Constantine et Hadj Ahmed Bey (1830-1837) Tunis, 1978, 301p.

5-H. Khodja. Réponse à la Réfutation de l'ouvrage d'Hamdan Khodja ayant pour titre Aperçu historique... dans Extrait de l'Observateur des tribunaux, t4, livraisons 3 et 4, pp 1-12, Paris, 25 juillet 1834.

6-16. yüzyıldaki gelişmeler için: R.Sander et D.Ferdinand. Fondation de la Régence d'Alger. Histoire des Barberousse. Chronique du XVIe s, Paris, 1837; ré-édition à Tunis par les éditions Bouslama, 1981, 2 tomes, 346p et 333p G.Delphin. Histoire des pachas d'Alger de 1515 à 1745, extrait d'une chronique indigène. Journal asiatique 1922, pp 161-233 et 1925, 15p ; D. de Haedo. Histoire des rois d'Alger, traduction de l'espagnol par H.D de Grammont et publié dans la Revue africaine en 1880 -1881 puis sous forme d'ouvrage (Alger, Jourdan, 1881).

7-Les aspects internes de la crise sont abordés dans Chenntouf Tayeb. La re-fondation de l'Etat au Maghreb central au XVIe siècle dans L'Echo de la prise de Grenade dans la culture européenne au XVIe et XVIIe s . Tunis, Cérès éditions, 1994, pp 33-48.

8-F80 Mémoire remis par Sidi Hamdan ben Othman Khodja à la Commission d'Afrique de 1833.

9-H.Bouderba, autre notable, sollicité par la Commission d'Afrique et entendu par ses membres, dépose un rapport plutôt technique (Aix en Provence, série F80 et G.Yver qui a publié le rapport dans la Revue africaine).

10-Réfutation de l'ouvrage d'Hamdan Khodja : “ Aperçu historique et statistique de la Régence d'Alger publié dans l'Observateur des Tribunaux français et étrangers, juin 1834, pp 5-59.